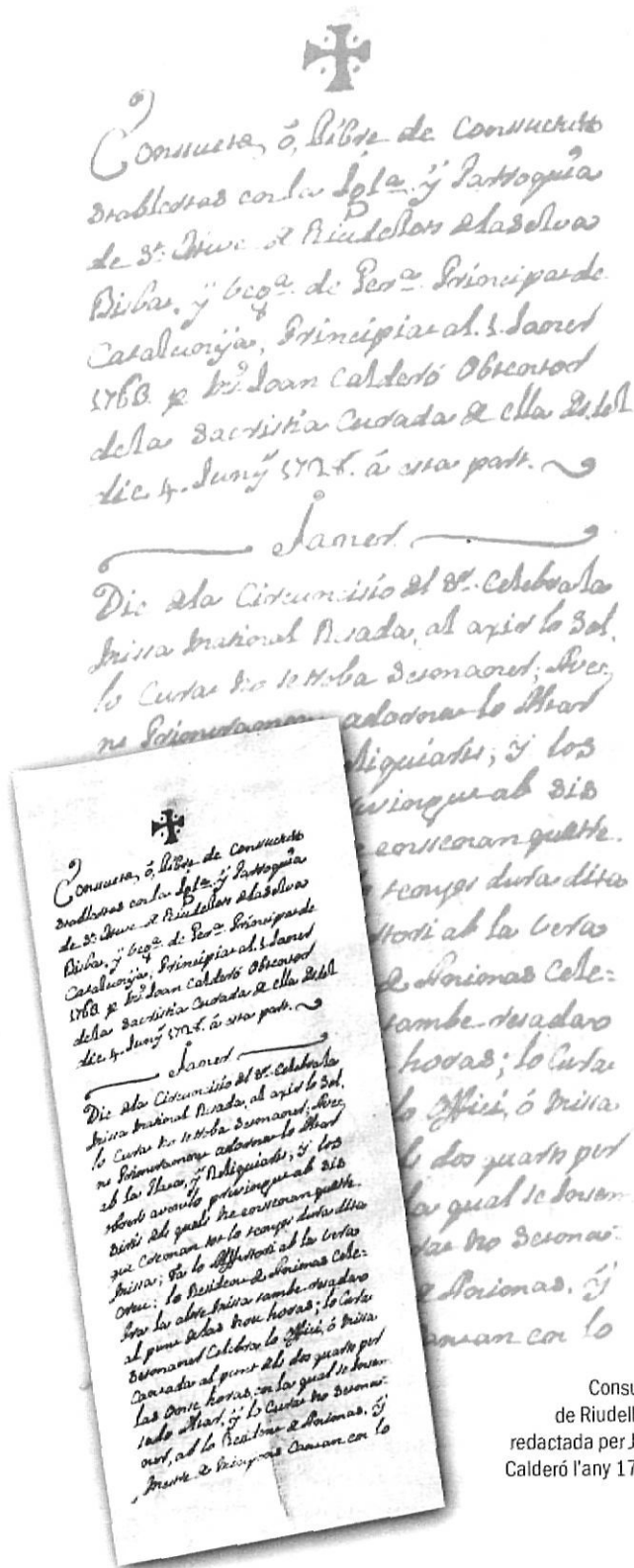

Parròquia i societat rural: 15 anys d'investigacions

Joaquim M. Puigvert

L'objectiu d'aquestes planes és el de donar compte als lectors de la *Revista de Girona*, talment com si es tractés d'un breu informe, de les recerques històriques que s'han desenvolupat en els darrers quinze anys sobre la parròquia d'Antic Règim en el món rural gironí; investigacions que han permès aproximar-nos a un filó de recerca que en altres contextos històriogràfics (com el francès o l'italià, posem pel cas) ja fa més temps que ha mostrat tot el seu potencial a l'hora de contribuir a fer una veritable història social del món rural europeu. D'entrada val la pena destacar que en els anys seixanta i setanta els arxius parroquials gironins (que aleshores es trobaven en una dispersió que dificultava enormement la seva consulta, a diferència d'ara que, feliçment, bona part estan dipositats i inventariats a l'Arxiu Diocesà de Girona) eren emprats bàsicament en dues direccions, a saber: bé com a arxius bàsics i insubstituïbles (a partir dels cinc llibres sacramentals que es generalitzaren després del Concili de Trento) per a la història demogràfica i la reconstrucció de famílies dels segles moderns (el llibre publicat el 1975 de Joan Busquets i Joaquim Nadal, *Les possibilitats de la demografia històrica a les comarques gironines: Inventari dels arxius parroquials de la Diòcesi*, intentava donar resposta a la demanda d'estudis en aquesta direcció); o bé com a dipòsits documentals on anar a cercar tota mena de dades esparses i minúscules per tal d'aclarir diversos aspectes de la història local, artística (per exemple, determinar a partir dels llibres d'obra l'autoria i el cost d'un retaule), parroquial (limitada sovint a la confecció

Consuetudina de Riudellots, redactada per Joan Calderó l'any 1763.

de rectorologis) o genealògica (si bé aleshores encara no estava gaire estesa la fal·lera actual per la història familiar). El que signa aquestes ratlles recorda, per exemple, haver rebut com a estudiant d'història a la Universitat de Barcelona, durant el curs 1979-80, una classe pràctica (per altra banda excel·lent) a l'Arxiu Parroquial de Sant Just i Pastor (Barcelona) que, mirada amb perspectiva, resulta ser un bon testimoni d'aquests usos historiogràfics abans descrits.

Per a les comarques gironines la millor evidència i diagnòstic de l'ús historiogràfic que hom feia dels arxius parroquials en els anys seixanta i setanta es troba, sens dubte, en el treball modèlic i exhaustiu d'Antoni Mayans *Els arxius parroquials, municipals i notariais de la Garrotxa. Una aproximació* (Girona, 1987), una mena de «llibre blanc» dels arxius de la comarca que malauradament i incompreensible no ha tingut imitadors. En aquest llibre, en efecte, en la mesura que «deixa constància dels estudiosos que han elaborat treballs d'investigació a partir d'aquests fons [parroquials]» (p. 18), Mayans posa de manifest l'escassa exploració de què han estat objecte determinats documents d'aquests arxius; així, per exemple, dels llibres d'obra constata, amb raó, «el desconeixement gairebé absolut dels resultats que l'estudi d'aquests tipus de font pot oferir» (p. 33). En qualsevol cas, les recerques que aquells anys es desenvolupaven en els arxius parroquials, si bé foren especialment notables en el camp de la demografia històrica (val la pena recordar el treball emblemàtic i pioner de J. Nadal i A. Sáez sobre la fecunditat a Sant Joan de Palamós), no contribuïren gaire (en la mesura que feien abstracció de les motivacions que havien generat una documentació que no s'esgotava en els llibres sacramentals) a entendre el funcionament intern de la parròquia i els

seus lligams amb el poder episcopal, ni a analitzar les seves imbricacions socials (ja fos amb la pagesia benestant o amb les universitats) o les seves bases econòmiques. Que això fos així posa de manifest, una vegada més, que no són els fons documentals el que determina els centres d'interès i resultats de les investigacions, sinó que aquestes depenen, certament, molt més dels interrogants i els problemes històrics que els historiadors i historiadores formulin a la documentació.

Dels «estudis de cas»...

Els primers treballs que començaren a contribuir de veres a aclarir el funcionament de la parròquia rural d'Antic Règim a la diòcesi de Girona fets amb doble sensibilitat (tant per a la història religiosa com per a la social) foren dues petites (però sòlides i innovadores) monografies locals elaborades, el 1978, per Josep M. Marquès i dedicades a les parròquies de Vilobí d'Onyar i a Avinyonet de Puigventós. El mateix autor, el 1985, va dedicar al tema unes reflexions de caràcter més genèric i interpretatiu. Dels treballs de Marquès cal destacar especialment l'èmfasi que posa l'autor a (diguem-ne) *desclericalitzar* les estructures parroquials d'Antic Règim, de manera que els seus treballs permeten, a més, entrellucar amb claredat les ressonàncies historiogràfiques dels aires nous i renovadors del Concili Vaticà II; segons ell, doncs, «ni a un cristià del segle XIV ni a un del segle XIX se li hauria mai acudit de dir que la parròquia és cosa del rector», de manera que «cal evitar de confondre la història de la pròpia parròquia amb una llista de preveres que hi han tingut responsabilitat. Un rectorologi» —conclou Marquès de manera prou gràfica— «és a una història parroquial com una sèrie de monarques a una història de l'Estat». És per això que cal parar esment en aquells àmbits, com ara les obrieres i les confraries o pabordies, gestionats per laics i al marge del sistema econòmic beneficiat dels eclesiàstics. Investigar en aquesta línia era, certament, el que possibilitaria observar en major grau les complexes relacions existents entre la societat rural gironina i les estructures parroquials.

L'autor del present article hi dedicà el 1984, al seu torn, una tesi de llicenciatura presentada a la Universitat de Barcelona, que posteriorment fou publicada amb el títol *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riudellots de la Selva)* (Barcelona, 1986). A partir bàsicament d'una font, una esplèndida consuetud redactada el 1763 per Joan Calderó, un clergue minuciós i cultivat (com d'altres n'hi havia al segle XVIII, tot s'ha de dir), fou possible reconstruir l'organigrama parroquial d'aquella parròquia selvatana. En efecte, hom constata l'existència a Riudellots de dos clergues que compartien les responsabi-

Bací de Sant Miquel,
de la parròquia de
Riudellots de la Selva.

litats rectorals per torns setmanals (el domer i el clergue sagristà), ajudats per un beneficiat de les ànimes i un mestre de minyons; clergues que no tenien cap participació en el delme, i que cobraven únicament les primícies complementades amb altres ingressos (gens menyspreables) provinents dels drets parroquials i les fundacions de misses i aniversaris. Així mateix es palesava un grau considerable de participació laica, que implicava anualment (en una petita vila que el 1787 tenia 432 habitants) un conjunt de vuit dones i dinou homes, pagesos i menestrals, en l'administració parroquial, a través de l'obreria, dues confraries (la Minerva i el Roser) i nou administracions o pabordies. Lluny d'oferir una visió socialment homogènia de la parròquia, la consuetud donava prou pistes de les seves clivelles socials internes: així, per exemple, a l'hora d'exigir els drets de salpàs les cases es classificaven en tres categories: les cases de pagès (12 ous), les cases de menestral «de fora la vila o fora la sallera» (6 ous) i les cases de menestral de l'interior de la vila (4 ous). A més de l'organigrama parroquial fou possible constatar el perfil social dels clergues del Riudellots del segle XVIII, majoritàriament reclutats entre la pagesia benestant de la vila. En aquest sentit, el mateix redactor de la consuetud era un fadrister de Can Calderó, família que gaudia del títol de ciutadans honrats de Barcelona, de sepultura a l'interior del temple, i el 1730 disposava de tres masos, un molí fariner i més de 344 vessanes de terres. Tot i el caràcter sincrònic de la consuetud (redactada en un any precís, amb la finalitat de deixar enregistrat tot el corpus de pràctiques consuetudinàries parroquials vigents per facilitar la tasca als futurs rectors), el seu redactor (conexedor a fons del passat parroquial per la seva doble condició de prevere sagristà d'ençà del 1728 i fill de la vila) hi dona informacions que a voltes atorguen al document un cert caràcter de crònica i que permeten observar, per una banda, que els costums locals, lluny de restar immòbils i estàtics (tal com manté un tossut lloc comú referent a les societats conceptualitzades com a «preindustrials» o «tradicionals»), es transformaven i modificaven (ni que fos lentament) sense caure en la sempre enutjosa (per als historiadors) i imprecisa atemporalitat; i, per l'altra, que en més d'una ocasió els conflictes, les tensions i les diferències de parer entre el clergat i els parroquians es feien prou manifestos. Així doncs, la consuetud de

Riudellots, gràcies a la perícia i el *savoir faire* del seu redactor, no és un simple i neutre text normatiu amb voluntat fixadora (com sí que ho són d'altres consuetes), sinó que, per dir-ho a la manera de Marc Bloch, hi apareixen homes i dones de carn i ossos que gestionen amb estratègies diverses tota mena d'afers parroquials ja sigui col·laborant amb el clergat, barallant-s'hi i resistint-s'hi o, senzillament, negociant-hi i pactant-hi. També la consuetud deixava entreveure amb prou claredat i precisió (a través dels comentaris condescendents, irònics i crítics del seu redactor vers algunes pràctiques com ara les processons, els banquets fúnebres i el lloguer de músics) unes diferències prou acusades entre les pràctiques i festes religioses defensades pel clergat (que les volia allunyades d'allò que és consubstancial a tota festa: el ball, el menjar i el beure) i les volgudes per molts dels seus parroquians. La resistència, per exemple, dels riudellotencs a complir durant més de vint anys la prohibició episcopal de sortir en processó o romiatge més enllà del terme parroquial (i que en teoria els impedia anar cada 16 d'agost a la capella de Sant Roc de Vilablareix) n'era un exemple, entre d'altres, que valia la pena analitzar a la llum dels enfocaments d'E.P. Thompson presents en el seu *Costumbres en común* (Barcelona, 1995). En qualsevol cas, el document era prou ric per no menysprear-lo ni com a font útil per fer una primera aproximació al món parroquial d'Antic Règim (degudament contrastat, això sí, amb altres fonts i l'escassa bibliografia existent), ni com a document vàlid per introduir-nos, encara que de manera molt tangencial, en l'estudi de les formes de vida i la cultura de les classes populars de la ruralia gironina. Que fos emprada en aquestes dues direccions possiblement la lectura del ja clàssic i influent llibre de Carlo Ginzburg *Il formaggio e i vermi* (1976; 1a edició

en llengua castellana: 1981) hi contribuï de manera decidida i no pas menor. En efecte, aquest historiador italià partia d'una evidència que potser val la pena recordar de nou, a saber: que els historiadors no poden entaular diàleg amb els camperols dels segles passats, de manera que es veuen obligats a treballar amb «fonts escrites (i, eventualment, de troballes arqueològiques) doblement indirectes: en tant que escrites i en tant que escrites per individus vinculats més o menys obertament a la cultura dominant. Això significa, conclou Ginzburg, que les idees, creences i esperances dels camperols i artesans del passat ens arriben (quan ens arriben) a través de filtres intermedis i deformants» (p. 15). Certament, Joan Calderó i la seva consuetada de Riudellots serien un d'aquests «filtres intermedis i deformants», però prou rics i complexos com per permetre defugir posicions pròximes a un cert nihilisme, relativisme i escepticisme historiogràfic i, fent cas a l'historiador italià, intentar no «tirar l'aigua amb el nen a dintre, a descartar la cultura popular amb la documentació que ens en facilita una imatge més o menys deformada» (p. 18). Així mateix, Ginzburg va contribuir a ajudar-nos a superar la inevitable preocupació per la representativitat del nostre objecte d'estudi en la mesura que mostrava la utilitat de les investigacions intenses a petita escala emprant una metodologia (la dels «estudis de cas») que s'havia mostrat prou fructífera en antropologia social i que, uns anys després, d'Itàlia estant i de la mà de l'editorial Einaudi, es conceptualitzà com a *microhistòria*.

...a les síntesis globalitzadores

Tot i la riquesa de la consuetada de Riudellots, des de bon començament es feia prou evident que calia ampliar les recerques en d'altres arxius i altres fonts (com les visites pastorals, els processos judicials, constitucions sinodals, llibres de l'obra...), i no pas perquè el «cas» de Riudellots fos mancat de representativitat o significació: el problema no era pròpiament d'escala, sinó que sorgia més aviat de les limitacions i els buits de l'arxiu d'aquesta parròquia selvatana, que impossibilitaven estudiar de manera intensiva alguns aspectes bàsics en els quals calia aprofundir molt més, tant pel que fa al clergat parroquial (origen social, nivell de vida, formació cultural...) com a les obrieres i confraries. Per aprofundir en aquestes dues darreres «microinstitucions» (en expressió de James Amelang) era de vital importància esbrinar, per exemple, tot un reguitzell de qüestions que hom no podia negligir si s'optava de veres per introduir aquests estudis en el camp de la història social, a saber: com es finançava el culte; quina era l'estructura de la despesa ordinària i extraordinària que generava; quins mecanismes i estratègies de finançament s'endegaren davant la desviació del delme fora de les parròquies i el fet que les obrieres i confraries estiguessin al marge del sistema beneficial de l'Església; quins eren els mecanismes d'elecció dels obrers parroquials i pabor-des, i dins de quins grups i classes socials es reclutaven; quina mena de multifuncionalitat, més enllà dels aspectes estrictament devocionals, tenien les confraries i com aquestes afrontaven les crítiques fetes des de l'episcopal setcentista i les autoritats borbòniques. És obvi que ara i ací és materialment impossible donar compte detallat dels resultats de les recerques que s'han desenvolupat en aquesta direcció. Amb tot, es pot intentar apuntar-ne algunes conclusions.

Pel que fa al clergat parroquial, s'ha pogut posar de manifest que els rectors del segle XVIII eren prou mediatitzats per l'episcopat, per les condicions d'accés a les rectories a través de concursos-oposició, per les disposicions tridentines, renovades de manera reiterada a través dels sínodes diocesans (Girona fou la diòcesi de la monarquia hispànica on es celebraren més sínodes al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII: un total de 201), i per les conferències eclesiàstiques. Per tot plegat és convenient estudiar el clergat en el seu triple marc de relacions: les familiars i locals, certament, però també les «externes» amb les autoritats eclesiàstiques i la cúria; només així és possible copsar la tensió i el joc d'equilibris en què es desenvolupava la seva actuació.

Quant a les obrieres parroquials, s'ha constatat la seva estreta relació amb les universitats i municipis d'Antic Règim a través de múltiples variables i indicadors: fos (a) perquè en molts casos els obrers es reclutaven sovint entre els

Dona i nen camperols en una casa de pagès.

AUTOR DESCONEGUT / AEMIB/DG

cònsols i els regidors sortints, i en d'altres eren les mateixes autoritats locals que els elegien, amb o sense participació del rector; o (b) pel fet que sovintejava el transvasament de béns parroquials (*en diner o en orfèbreria*) a les universitats (a contracor dels visitadors episcopals), especialment quan aquestes s'endeutaren al llarg de la segona meitat del segle XVII i inici del segle XVIII per fer front a la fiscalitat extraordinària de guerra. El cas més emblemàtic, però, d'imbricacions entre la universitat i l'obreria parroquial al bisbat de Girona possiblement sigui el d'Olot. En efecte, per privilegi reial de 1498 els cònsols d'aquesta vila elegien cada dos anys els tres obrers (un dels quals era un pagès que procedia dels masos del seu terme), la gestió dels quals era inspeccionada pels mateixos oïdors de comptes de la universitat. Que els llibres de l'Obra olotina de Sant Esteve (fins al 1854) es conservin avui en el fons de l'Arxiu Municipal és el resultat històric d'aquestes complexes imbricacions.

Pel que fa al finançament del culte, val la pena indicar que en moltes parròquies rurals gironines les obreries havien imposat censos de blat o ordi als feligresos en funció de la grandària de les seves possessions, de manera que els seus llevadors i capbreus resulten ser, al seu torn, un bons indicadors de la diferenciació social interna experimentada al llarg dels segles moderns. En referència a les despeses extraordinàries derivades, per exemple, de l'encàrrec d'un retaule o la construcció d'una nova església (situació que al llarg del segle XVIII sovintejà de manera paral·lela al creixement demogràfic), els mecanismes de finançament extraordinari que s'endegaven podien anar des de la imposició de talls i redelmes fins a la prestació gratuïta de treball o l'exigència (per les bones o emprant la via judicial) als delmadors i *teratinents* a contribuir-hi. No sempre, tanmateix, hi havia la capacitat financera suficient per finalitzar l'obra encetada, de manera que més d'un campanar, per exemple, va restar inacabat (com serien els casos de Palafrugell, Ordís, Ullà, Regencós...), tal com observà la mirada incisiva de Josep Pla; o més d'un retaule per a l'altar major no fou possible construir-lo d'escultura (i daurar-lo), i es va optar per cercar els serveis més barats d'un pintor per tal de fer-lo «en perspectiva» (aquest fou el cas de Navata el 1725, estudiat acuradament per Joan Gay).

Quant a les confraries, assumien bona part de les despeses festives, especialment les derivades d'un alt consum de cera (tal com ha posat novament de relleu Marc Sureda per a Besalú) i el lloguer dels músics, per la qual cosa despertaven tota mena de suspicàcies en l'episcopat i les autoritats borbòniques. En les despeses tant ordinàries com extraordinàries era destacable la participació dels rectors, instada sovint pels visitadors, i la dels pagesos benestants i hisendats (si més no fins a mitjan segle XIX, en què es començà a generalitzar

l'absentisme entre ells), els quals obtenien a canvi no pas pocs signes del seu poder econòmic i social, ja fos ocupant els càrrecs d'obrers i de pabordes en les confraries més importants o mantenint a l'interior dels temples posicions prou vistoses a través de bancs, sepultures, capelles i escuts familiars cisellats damunt les lloses sepulcralcs o la fusta dels retaules. En definitiva, els temples parroquials de l'Antic Règim esdevien una mena de «teatres polítics» on, no pas sense conflictes i picabaralles, es manifestaven de manera jerarquitzada i prou visible les diferències socials i de classe del món rural gironí. Encara avui en resten alguns, d'aquests testimonis arqueològics, malgrat les malaurades destruccions de l'estiu del 1936 o algunes rehabilitacions fetes més recentment amb criteris discutibles i no gaire sensibilitat històrica.

Joaquim M. Puigvert i Solà és professor titular d'Història contemporània de la UdG.

Bibliografia

- MARQUÈS, Josep M., «Una mirada cap al passat de les parròquies», *Quaderns de Pastoral*, 93 (1985), p. 29-40.
- «Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXV (1995), p. 405-446.
- GAY, Joan «Les pintures murals de Sant Pere de Navata: una obra d'art o una lliçó d'història», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXIII (1994), p. 607-631.
- PUIGVERT, Joaquim M., *La parròquia rural a Catalunya (Bisbat de Girona, segles XVIII-XIX)*, Universitat de Barcelona: Tesi doctoral microfilmada núm. 2.083, 1994.
- «Les obreries parroquials i la pagesia benestant. La diòcesi de Girona, segles XVII-XIX», dins R. CONGOST; L. TO, *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 329-364.
- SUREDA, Marc, *La congregació dels Dolors de Besalú*, Besalú: Ajuntament, 1999.